

1948 – Az iskolák államosítása

PORNÓI Imre

Debreceni Egyetem GYGYK, Debrecen

porimrit@t-online.hu

DOI: 10.18427/iri-2019-0066

1945 nem csak egy egyszerű évszám az emberiség kronológiájában, hanem az ÉV, amely az egész földkerekségen változások egész sorát elindító események éve volt.

A múlt végképp eltörlése a totális katonai-politikai vereséggel elkezdődött, s a rendszer gazdasági pilléreinek (nagybirtokrendszer, magántulajdonra épülő ipar és kereskedelem) fél évtizedes lebontásával folytatódott. A lelkekért folytatott harc az általános iskola felállításával, majd állami kezelésbe vételével vette kezdetét.

A VKM élén: Keresztury Dezső és Ortutay Gyula

Keresztury Dezső a magyar művelődéspolitikai alapvető feladataként határozta meg, hogy az „a magyar tömegeknek megadja ne csak a művelődés jogát, hanem a művelődés lehetőségét is” (Keresztury, 1946:134). A demokráciára nevelésből azonban mindenféle parancsuralmi rendszert kizárt. Ugyanakkor fontosnak látta, hogy az új demokrácia „világszemléletileg helyes irányban világosítsa fel az évtizedeken át rosszul vezetett tömegeket” (Keresztury, 1946:135).

Ortutay Gyula a koalíciós politikát, mint bizonytalan időre kötött kompromisszumot nem tartotta sem alkalmasnak, sem hatékonyak a művelődés területén: „A nevelés pedig megköveteli, hogy határozott, kialakult teleológiája, célrendszere legyen, középpontja ne egy rövid távra alakult politikai szerződés, hanem a fejlődő, alakuló ember szinte a születéstől 14-24 éves koráig; vagy a mi esetünkben a dolgozók iskoláiban maga a felnőtt is – éveken át.” (Ortutay, 1949:61)

Ortutay már olyan célok mentén képzelte el a nevelést mely „elfogadható, igazolható, sőt értékes legyen a marxista és nem marxista gondolkodású társadalmi csoportok, szülők számára is” (Ortutay, 1949:62). Ennek megvalósíthatóságában azonban 1947-ben maga is kételkedett. Nyilvánvaló volt, hogy a nevelési célok marxista átalakítása csak a társadalmi többséggel szemben, államhatalmi eszközökkel történhet meg.

A reformok sorában az elsődleges a 8 osztályos általános iskola megvalósítása volt. Ezzel kapcsolatban Keresztury 1946-ban ennek

elhúzóására figyelmeztetett: *“Különösen hátrányos helyzetbe kerülhetnek ezért a magyar parasztság eddig is gyengébben iskolázott tömegei.”* (Keresztury, 1946:128) Ortutay azt várta az általános iskolától, *„hogyan parasztságunk, munkásságunk számára is megteremti a nevelésnek, az önképzésnek, a magas műveltségnek ugyanazokat a lehetőségeit, amelyek eddig csak a középosztálybeli városi ifjúság számára voltak adottak”* (Ortutay, 1949:68).

1945-öt követően a korábbi rendszerből egyetlen egy szervezet maradt állva, melyet a földosztás intézményfenntartásában megrogyasztott ugyan, de tömegbefolyását tekintve még mindig jelentős erőt képviselt, a magyarországi egyházak. Keresztury a feudális egyházaknak szociális egyházakká való válását szorgalmazta (Keresztury, 1946). Ortutay 1947-ben, egy évvel az államosítás előtt még a felekezeti iskolák nagy értékű nevelő munkáját emelte ki, költségvetési támogatást ígérve nekik (Ortutay, 1949).

Az egyházak az államosítási folyamatban

Az országos Református Nagygyűlés 1946 novemberében tántoríthatatlan ragaszkodását fejezte ki iskoláikhoz és nevelő munkájukhoz. Korábban az iskolák fenntartásáról nagyrészt földbirtokaik jövedelméből gondoskodtak, ezért ezek felosztását követően az államtól vártak olyan kárpótlást, mely lehetővé tette volna az iskolák és nevelőintézmények autonómiáját, s a szociális szellemű munka végzését. Még 1947 elején is a református iskolák fejlesztéséről gondolkodtak, részben új tanerők bevonásával, részben új iskolák létesítésével. Ennek vetett véget az Országos Tervhivatal, mely 1947 június 11-én kezdte meg munkáját, már csak olyan helyen engedélyezte még az újjáépítését is a felekezeteknek, ahol nem volt állami iskola. Ugyan 1948 április elején a Dunamelléki Egyházkerület esperesi és gondnoki értekezlete állást foglalt a korábbi református iskolapolitika mellett, ám ekkor már készen állt az iskolák államosításának programja (Bolyki & Ladányi, 1999/a). Április 26-án került sor a VKM és a Dunamelléki Egyházkerület tárgyalására, s 28-29-én a Református Egyetemes Konvent ülésén továbbra is igényt tartva az állami támogatásra az államnak az országos törvényekben lefektetett felügyeleti jogát tiszteletben tartva az önkormányzati elv sértetlenségét kívánták érvényesíteni. A május 11-én a Dunamelléki Egyházkerület püspöki tisztségéről lemondott Ravasz László - helyét Bereczki Albert foglalta el -, mint az Egyetemes Konvent és Zsinat lelkes elnöke bízta az állammal való tárgyalások vezetését. Mindeközben, május, június fordulóján valamennyi egyházközség presbitériumainak állásfoglalását kérték az iskolák államosítása ügyében. Döntő többségük az egyházi iskolák megtartása mellett határozott (Bolyki & Ladányi, 1999/b). Dr. Harsányi György konventi titkár zsinati jelentése arról szólt, hogy 1189 presbitériumból 403 állásfoglalás érkezett be az állam és egyház viszonyának rendezésére nézve. Ebből 181 presbitérium támogatta a

megegyezést. Ezek közül 77 a döntést minden különösebb megjegyzés vagy fenntartás nélkül a Zsinat bölcsességére bízta; 13 kifejezetten a békés rendezés mellett foglalt állást; 14 a döntést a Zsinat bölcsességére bízta s a békés megegyezést kifejezetten helyesli; 11 a döntést a Zsinat bölcsességére bízta, annak hangsúlyozásával, hogy megmásíthatatlan kormányakarral állunk szemben; 8 a döntést a Zsinat bölcsességére bízta, annak megállapításával, hogy az egyház testéhez tartozó iskoláinktól a kormány megmásíthatatlan akaratából kell megválnunk; 50 a döntést a Zsinat bölcsességére bízta, a békés rendezést helyesli annak a megállapításával, hogy a kormány megmásíthatatlan akaratával állunk szemben. Ugyanakkor 27 a megegyezést kifejezetten ellenzi vagy az iskolák államosítását törvényellenesnek tartja, ill. olyan kikötéseket, feltételeket állapít meg, amelyeket a Zsinat rajta kívül álló okok miatt sem teljesíthet. 195 presbitériumnak sem kifejezetten pozitív, sem kifejezetten negatív állásfoglalása nincs. A 403 presbitériumnak a zöme inkább a békés rendezés, semmint a meddőnek nevezett negáció híve volt (Harsányi, 1948).

Ennek a figyelembevételére azonban már nem került sor, mivel május 29-én nyilvánosságra hozták a kormány és a református egyház közötti megegyezést az iskolák államosításáról, melyet a Zsinati Tanács június 2-3-án, a Zsinat pedig június 14-én fogadott el. Ezzel a református egyház tudomásul vette iskoláik államosítását. A kötelező vallástanítás megmaradt, (az Elnöki Tanács 1949/5.sz.törvényerejű rendelete megszüntette) a lelkésznevelés egyházi kézben maradt, a sárospataki, a debreceni, a pápai kollégiumokat, a budapesti fiú-és leánygimnáziumot és a négy jogakadémiát (1948 június 26-án a 4105/1949 sz. kormányrendelet szüntette meg) nem államosították ekkor, s átmeneti időre az állam vállalta az egyház anyagi támogatását, s a volt felekezeti pedagógusok állami alkalmazását (Bolyki & Ladányi, 1999/c). Végleges formában az 1948 szeptember 29-30-án ülésező újjáalakult Zsinat azokkal a módosításokkal fogadta el, melyeket a Minisztertanács módosított rajta. Aláírására október 7-én került sor (Bolyki & Ladányi, 1999/d).

Evangélikus részről az egyetemes presbitérium 1948 szeptember 29-én tartott ülésén határozott arról, hogy az iskolák államosítása és az egyház és állam közötti viszony szabályozása céljából a kormánnyal kötendő egyezség tervezetének kidolgozására zsinatelőkészítő bizottságot hoz létre. Ennek volt a résztvevője dr. Mikler Károly, aki már 1906-ban írt a 'Magyar Evangélikus Egyházjog' című könyvében jogelméleti szempontból foglalkozott az állam és az egyház közötti viszony elvi alapjaival. Mikler csak az állam hatalmát tekintette szuverénnek és eredetinek, így az egyházak autonómiáját is az államtól eredeztette. Az egyház feladatának a hit és a vallás védelmezését tartotta, melyeket az állam jogi és anyagi támogatásával tud megvalósítani. Ebből kiindulva jut el ahhoz a megállapításhoz, hogy tulajdonképpen csak a vallásoktatás tartozik az egyház szuverén, autonóm hatáskörébe, s a közoktatás nem szükségképpen. Mikler a kormányzat államosító iskolapolitikáját jogosnak tartotta. Ezt támasztotta alá azzal is, hogy az iskoláztatási költségek növekedésével járó terheket egyedül csak az állam tudta elviselni. Miután

az iskolák fenntartásának költségei a továbbiakban már nem terhelte az egyházat, úgy vélte, hogy a felszabaduló anyagi erőket a vallásoktatásra a hit mélyítésére kell fordítani megakadályozva az evangélikus egyház elnéptelenedésének folyamatát (Mikler, 1948).

1948 december 4-én Túróczy Zoltán püspök és Ortutay Gyula miniszter a VKM-ben aláírták az evangélikus egyház és a Magyar Köztársaság között kötött megegyezést (Evangélikus Élet, 1948/a). A magyar köztársaság kormánya és a magyarországi evangélikus egyház zsinata 1948 december 8-án tartott ülésén hozott határozatával kiküldött bizottság által megkötött megállapodás pontjai nagyrészt szószerint megegyezik a református egyházzal kötötteket (Evangélikus Élet, 1948/b).

A katolikus egyház iskolákkal kapcsolatos hozzáállását XI. Pius pápa 1929 december 31-én kiadott, az ifjúság keresztény neveléséről (Divini illius magistri) szóló apostoli körlevele határozta meg. ebben a pápa a nevelés alapelveivel ellenkezőnek nevezte a vallást kizáró ún. semleges, vagy laikus iskolát, de nem tartotta megengedhetőnek azt sem, ha felekezetenként egyes iskolában nem katolikus tanítók oktatják a katolikus tanulókat, hiszen a vallásoktatás még nem teszi az iskolát keresztény szellemiségűvé, csak a minden tantárgyra ható tanítás, a tanítók, a tanmenetek és a tankönyvek (XI.Pius, 1929).

Mód Aladár, aki 1947-től az MKP Központi Vezetőség agitációs propaganda osztályának részlegvezetője volt 1947 decemberi tanulmányában az egyház állandó és aktív politikai tevékenységét róta fel, melyet a szószékről, a társadalomban, s az iskolákban folytatott. Fokozódó szervezkedésnek nevezte az önképzőköri munkát, az iskolaközi együttműködéseket, az önkormányzatok és munkaközösségek tevékenységét, mert az egyházi iskolák közötti kapcsolatot, az együvé tartozás érzését erősítették (Mód, 1947/a). Az egyházat válaszütt előtt állónak látta. *„A progresszív állásfoglaláshoz mély bölcsesség, nagy történelmi belátás és mindenekelőtt a nép feltétlen szeretete kell...Szívből tudnánk együttműködni egy olyan papsággal, mely a demokrácia elleni apokaliptikus és ellenséges hadjárat, a bizalmatlanság és bizonytalanság terjesztése helyett egy új és jobb világ eljötteinek hitével erősítené népünket a maga nehéz történelmi harcában....Az egyházi reakció magyar nép mély vallásosságára akar építeni, és hiszi, hogy a népet nemcsak vallási téren, hanem politikailag is maga mögé állíthatja.. Nem veszi észre, hogy a magyar nép túlnyomó többségét életbevágó érdekei fűzik a demokráciához, mely földet és szabadságot adott... a haladás képviselői kerülnek ki győztesen, azok pedig, akik ebben a küzdelemben, mint a reakció védelmezői leplezik le magukat, maguk fölött mondják ki az ítéletet.”* (Mód, 1947/b:848)

Püspökkari konferenciák

Az 1946 február 1-én kikiáltott köztársaság védelmével kapcsolatos 1946 :VII.tc.-re hivatkozva indult hadjárat a katolikus egyházi iskolák, kollégiumok és egyéb nevelő intézmények ellen. Összeesküvések, szervezkedések után kutattak számos iskolában és internátusban. Az 1946 március 14-én tartott püspöki konferencia fellépett ezekkel szemben, felhíva a figyelmet az államosítási tendenciákra. 1946 április 2-i konferencián Mindszenty már kultúrharcról beszélt, így a püspöki kar körlevéllel fordult a hívekhez. Ugyanakkor kívánatosnak látták a dolgozók iskoláinak szervezésébe való bekapcsolódást, s az általános iskolákhoz való közeledést is szükségesnek látták. 1946-ban kezdődtek a katolikus iskolákban használt tankönyvekkel szembeni támadások, melyek kivédésére a püspöki kar inkább a tankönyv nélküliséget ajánlották. Ennek következtében a katolikus iskolák tankönyv nélkül maradtak, mivel a modernebbek, újabbak kiadását az államhatalom papírhiányra hivatkozva akadályozta. Az 1946 május 4-i dátumú püspökkari pásztorlevél központi témája a kötelező hitoktatás és katolikus iskolák védelme volt. Ezt követően hozták létre A Katolikus Szülők Vallásos Szövetségét. Az 1946 július 20-i értekezleten az egyházi iskolák és intézmények elleni kormányzati hadjáratról foglalkoztak a katolikus ifjúsági, és társadalmi szervezetek felszámolásával kapcsolatban. 1947 március 11-i pártközi értekezleten jelentette be Nagy Ferenc miniszterelnök, hogy a kisgazdapárt és a koalíció célja a fakultáció bevezetése. A püspöki kar március 27-én konkrét intézkedéseket helyezett kilátásba a fakultációt támogatókkal szemben, miután az Ortutay Gyula elleni szegedi diáktüntetésen március 20-21-én hitoktatást támogatták. Az 1947-es választásokat megelőzően ugyan a téma lekerült a napirendről, de az ún. kékcédulás választást követően, melynek során a kommunista párt közel került a kizárólagos hatalomhoz, 1947 őszén bevezetésre került az állami általános iskolák VII. osztályába „Az ember élete” c. darwinista szemléletű tankönyv. Emellett támadást jelentett a katolikusok ellen ifjúsági szervezeteik felszámolása után az úttörőmozgalom szervezése, mely a valláserkölcsös szemléletű cserkészettel szemben a szovjet szisztémára támaszkodott. 1947 végén és 1948 elején indult a döntő támadás a felekezeti nevelési-közoktatási pozíciói ellen. Révai 1947 december 13-án a Zeneakadémián szólt a demokratikus nevelés teljessé tételének megvalósításáról, Rákosi pedig 1948 január 10-én a klerikális reakcióval való leszámolást sürgette. Ugyan a katolikus püspöki kar és a kormányzat között 1948 februárjában folytak tárgyalások, ám ezeken sem az iskolák helyzete, sem azok államosításának kérdése nem merült fel. Ortutay Gyula ezek után 1948 április végén a kisgazdapárt nagyválasztmányi gyűlésén tette közzé az iskolák államosításának tervét, melyben a Magyar Kurír április 27-én az egyház alapjogainak felszámolását és vagyonának elkobzását látta. 1948 május 1-én mind Révai, mind Rákosi már a felekezeti iskolák államosításáról, mint eldöntött kérdéstről szónokolt, mielőbbi végrehajtását sürgetve. Mindszenty a püspöki kar nevében május

11-én tiltakozott a jogfosztások és az államosítás ellen. Ő a mindent vagy semmit, elvi alapra helyezkedett, mely szerint vagy maradéktalan joga van az egyháznak az iskolaállításhoz, vagy nincs (Gergely, 1993/a).

Az 1948 június 10-én rendkívüli konferenciát tartott a püspöki karon fogalmazták meg az Ortutay Gyula június 4-i levelére küldendő választ, melyben kijelentették, hogy „...iskoláinkhoz való általános jogunkról le nem mondhatunk és ennek tiszteletben tartását törvényes eszközökkel szorgalmazni alapvető kötelességünknek ismerjük” (Gergely, 1993/b:190).

Az államosítással kapcsolatos teendőket 1949 június 12-én kibocsátott két „Bizalmas” rendelkezés is tartalmazta, melyben megtiltották a papok, szerzetesek és szerzetesnők számára az államosított iskolákban való oktatói és vezetői munkát, s a világi tanszemélyzetnek az Egyházhoz való hűségre, és ragaszkodásra hívták fel a figyelmét (Gergely, 1993/c:192).

Ugyanakkor az 5002/1948.szám alatti „Bizalmas” jelzésű dokumentumban az Egyházi Törvénykönyvnek 2334. canonját idézték mely az egyház ellen vétők kiközösítését tartalmazta (Gergely, 1993/d).

Az államosítási folyamat egyfajta lezárásaként 1948 augusztus 1-én, a szerzetes tanítórendek iskoláikból való távozását követően került sor az Őket köszöntő Magyar Püspöki Kar közös pásztorlevelének kiadására (Gergely, 1993/e).

Az országgyűlés 73.ülése, 1948 június 16-án

A törvényjavaslat benyújtásához a két munkáspárt egyesülése biztosította a politikai feltételeket. Az államosítást támogatóan Bognár József (FKGP) szólt a katolikus, protestáns, községi törpeiskolák fenntarthatatlanságáról és alacsony szintjéről, a politikai berendezkedésre káros a katolikus egyház agitációjáról. Ezzel szemben a kormányzat védelmében elutasította azokat a véleményeket, melyek egyház és vallás-ellenességgel vádolták azt, sőt úgy vélte, hogy a demokrácia minden lehetőséget megadott az egyházaknak lelki munkájuk végzéséhez, s az egyházak eredeti hivatásának gyakorlását az államosítás sem akadályozza. A protestáns egyházak vezetőit példának állította az általa reakciós erőket tömörítőnek nevezett katolikus egyházi vezetésnek.

Ezzel szemben Barankovics István, a Demokrata Néppárt vezetője a szülők természetjogába, és az egyház tanítási és nevelési jogába ütközőnek nevezte az állami iskolamonopóliumot, mely egyaránt sértette a lelkiismereti, a tanítási és a tanulás szabadságát, s a világnézeti totalitarizmus veszélyét jelentette az oktatásban és a nevelésben. Elutasította a kormányzat egyházakat tárgyalóasztal mellé hívását, mivel ez csak az elfogadás vagy az elutasítás lehetőségét kínálta. Parragi György (Független Magyar Demokrata Párt (Balogh-párt) mind az állami, mind az egyházi iskolamonopólium ellen szólalt fel. Bóka László a Magyar Dolgozók Pártja részéről az államosítást az 1945-ben elkezdődött gazdasági, politikai és társadalmi átalakítás betetőzésének, a reakció

legerősebb fegyverének elvételének nevezte. Az MDP nézőpontjából a katolikus egyház feje, Mindszenty heregprimás a köztársasági államforma, a földosztás, az államosítás, a bankokrácia megszűnésének ellenzője, végső sorban a demokrácia ellensége volt. A tagadás mellett kiemelte az államosítástól várt pozitív következményeket is, mint az egységes alapműveltség, az ingyenes állami tankönyvek, az ingyenes oktatás, a felekezeti tanítók anyagi helyzetének javítása, a nevelőképző főiskolák létrehozása, az iskolák közötti színvonalbeli különbségek megszüntetése. Ezzel szemben Slachta Margit a Keresztény Női Tábor vezetője kiemelte, hogy a képviselők a törvényjavaslatot, csak a tárgyalását megelőzően egy nappal kapták kézhez, melyet egy délután hajtották át a bizottságon. Mivel az országgyűlés többsége kimondta a sürgősséget, ezért erőltetett menetben 8 órás ülésen tárgyalták a távlatos következményekkel járó törvényjavaslatot. Mindeközben a Schlachtát gyalázó bekiabálásoktól volt hangos az ülésterem. Ortutay Gyula VKM miniszter a sürgősségi tárgyalást a demokráciaellenes izgatás légkörével és Pócspestrivel indokolta. Szerinte ez nem vallásellenes harc, hiszen a vallásszabadság törvényben rögzített, hanem művelődéspolitikai kérdés, de nem tűrhető tovább a felekezeti iskolákban folyó demokráciaellenes izgatás. Az országgyűlés szavazásának eredménye nem volt kétséges: 230:63 a Koalíciós pártok és a Radikális Pártszövetség többségi szavazatával (Országgyűlés Naplója, 1948).

Irodalomjegyzék

- Az 1947. évi szeptember hó 16-ára összehívott országgyűlés naplója hiteles kiadás negyedik kötet 61-90. ülés (1948 márc. 15-1948 dec. 10) 73. ülés 1948 június 16-án, szerdán. 446-564.p. Budapest, 1949.
- Bolyki János, & Ladányi Sándor (1999). A Magyarországi Református Egyház 1918-1948 között. 7-143.p. In Barcza József, & Dienes Dénes (szerk.), *A Magyarországi Református Egyház Története 1918-1990. Tanulmányok*. [A Sárospataki Teológiai Akadémia Egyháztörténeti Tanszékének kiadványai, 4]. Sárospatak: Készült a Debreceni Református Kollégium nyomdájában.
- Evangélikus élet (1948/a). Túrócy Zoltán püspök és Ortutay Gyula miniszter nyilatkozata az egyezmény ünnepélyes aláírásakor. *Evangélikus Élet*, 13 (3), 3.
- Evangélikus élet (1948/b). Egyezmény a kormány és az evangélikus egyház között. *Evangélikus Élet*, 13 (3), 3.
- Gergely Jenő (1993). A katolikus püspöki kar küzdelem az iskolákért. *Levéltári Közlemények*, 64 (1-2), 165-198.
- Harsányi György (1948). Presbitériumaink állásfoglalás iskoláink államosítása ügyében. *Sárospataki Református Lapok*, 43 (12), 1-9.

- Keresztury Dezső (1946). *Művelődéspolitikánk feladata. Helyünk a világban*. Budapest: Szépirodalmi.
- Mikler Károly (1948). Az állam az egyház és az iskolák államosítása. *Evangélikus Élet*, 13 (1), 5.
- Mód Aladár (1947). Egyház és demokrácia. *Társadalmi Szemle*, 9 (12), 836-848.
- Ortutay Gyula (1949). Művelődéspolitikánk alapelvei. In *Művelődés és politika. Tanulmányok, beszédek, jegyzetek* (pp. 58-75). Budapest: Hungária.
- XI. Pius pápa (1929). *Apostoli körlevele az ifjúság keresztény neveléséről (Divini illius magistri)*. Budapest: Szent István Társulat.